

QUARTA PARS LIBRI.

PRIMA ENIM COEPIIT CAP. I. SECUNDA, CAP. II. TERTIA, CAP. XXV. QUARTA, HOC CAP. XXX.

Quarta hæc pars elegantissima est et pulcherrima, æque ac difficillima et obscurissima. Priores enim tres partes continent proverbialia et paræmiis claras, ac antithesibus et similitudinibus perspicuas et illustres; hæc vero continet ænigmata et gryphos insignes, sed arcanos et difficil-

les, tum ex phrasi, quæ involuta est et ænigmatica; tum ex sensu et materia, quæ sublimis est et profunda. Merito ergo eam Salomon, ut præstantissimam, ultimo libri loco reservavit, ut hanc velut auream coronidem operi suo imponeret.

CAPUT TRIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Salomon in persona Agur vocat se stultissimum virorum, celebratque elementa et opera Dei incomprehensibilia. *Inde, vers. 11, sex gryphos, sive ænigmata, proponit per totidem quaterniones. Primus quaternio est quatuor generationum peccatarum, vers. 11. Secundus, sanguisuga et quatuor insaturabilium, scilicet inferni, aris vulvæ, terræ et ignis, vers. 15. Tertius, quatuor viarum difficilium, scilicet via aquila in celo, via colubri super petram, via navis in mari, et via viri in adolescentia, vers. 18. Quartus, quatuor commotionum terram, quæ sunt servus, stultus et ancilla, dominantes, ac odiosa mulier, vers. 21. Quintus est de quatuor terræ minimis, et tamen sapientissimis, scilicet formica, lepore, locusta et stellione, vers. 24. Sextus, de quatuor quæ bene gradiuntur, quæ sunt leo, gallus, aries et rex, vers. 29.*

1. Verba Congregantis filii Vomentis. Visio, quam locutus est vir, cum quo est Deus, et qui Deo secum morante confortatus, ait: 2. Stultissimus sum virorum, et sapientia hominum non est mecum. 3. Non didici sapientiam, et non novi scientiam Sanctorum. 4. Quis ascendit in cælum, atque descendit? quis continuit spiritum in monibus suis? quis colligavit aquas quasi in vestimento? quis suscitavit omnes terminos terræ? quod nomen est ejus, et quod nomen filii ejus, si nos? 5. Omnis sermo Dei ignitus, clypens est sperantibus in se: 6. ne addas quidquam verbis illius, et arguaris, inveniarisque mendax. 7. Duo rogavi te, ne deneges mihi antequam moriar. 8. Vanitatem, et verba mendacia longe fac a me. Mendicitatem, et divitias ne dederis mihi: tribue tantum victui meo necessaria: 9. ne forte satiatus illiciar ad negandum, et dicam: Quis est Dominus? aut egestate compulsus furer, et perjurem nomen Dei mei. 10. Ne accuses servum ad dominum suum, ne forte male dicat tibi, et cor ruas. 11. Generatio, quæ patri suo maledicit, et quæ matri suæ non benedicit. 12. Generatio, quæ sibi munda videtur, et tamen non est lota a sordibus suis. 13. Generatio, cujus excelsi sunt oculi, et palpebræ ejus in alta surrecta. 14. Generatio, quæ pro dentibus gladios habet, et commandit molaribus suis, ut comedat inopes de terra, et pauperes ex hominibus. 15. Sanguisugæ duæ sunt filiæ, dicentes: Affer, affer. Tria sunt insaturabilia, et quartum, quod nunquam dicit: Sufficit. 16. Infernus, et os vulvæ, et terra, quæ non satiatur: una: ignis vero nunquam dicit: Sufficit. 17. Oculum, qui subsannat patrem, et qui despiciet partum matris suæ, effodiant eum corvi de torrentibus, et comedant eum filii aquilæ. 18. Tria sunt difficilia mihi, et quartum penitus ignoro: 19. Viam aquilæ in cælo, viam colubræ super petram, viam navis in medio mari, et viam viri in adolescentia. 20. Talis est et via mulieris adulteræ, quæ comedit, et tergens os operata in alium. 21. Per tria movetur terra, et quartum non potest

sustinere. 22. Per servum cum regnaverit: per stultum cum saturatus fuerit cibo: 23. per odiosam mulierem cum in matrimonio fuerit assumpta: et per ancillam cum fuerit hæres domine suæ. 24. Quatuor sunt minima terræ, et ipsa sunt sapientiora sapientibus. 25. Formicæ, populus infirmus, qui præparat in messe cibum sibi. 26. Lepusculus, plebs inuvalida, qui collocat in petra cubile suum. 27. Regem locusta non habet, et egreditur universa per turmas suas. 28. Stellio manibus nititur, et moratur in ædibus regis. 29. Tria sunt, quæ bene gradiuntur, et quartum, quod incedit feliciter. 30. Leo fortissimus bestiarum, ad nullius pavebit occursum. 31. Gallus succinctus lumbos: et aries: nec est rex, qui resistat ei. 32. Est qui stultus apparuit potquam elevatus est in sublime: si enim intellexisset, ori suo imposuisset manum. 33. Qui autem fortiter premit ubera ad eliciendum lac, exprimit butyrum: et qui vehementer emungit, elicit sanguinem: et qui provocat iras, producit discordias.

1. VERBA CONGREGANTIS FILII VOMENTIS. VISIO, QUAM LOCUTUS EST VIR, CUM QUO EST DEUS, ET QUI CUM DEO SECUM MORANTE CONFORTATUS, AIT. — Multi congregantis, vomentis, etc., accipiunt ut nomina non appellativa, sed propria, unde et in Bibliis Romanis scribuntur majusculis litteris C et V; quare ex Hebræo sic vertunt, verba Agur filii Lake; prophetiam dixit vir ad Ithiel et Uchal. Ita Chaldeeus; sic fere et Syrus, verba Agur, ait, filii Lake, qui recipit prophetiam, et corroboratus est, et dixit ad Ithiel; Aquila, ad Ethel, et perfee; Theodotion, ad Ethel, et potero, etc. Ita et Vatablus, Pagninus, Baynus, Jansenius, et Abenezra, qui proinde censent hæc verba non esse Salomonis, sed Agur qui tempore Salomonis floruit sapientia, probitate, auctoritate, atque hanc suam doctrinam tradidit Ithiel et Uchal, duobus discipulis vel sociis suis, ideoque Salomonem jus sapienter dicta in suum librum huc transtulisse, vel ab alio quopiam illa Salomonis libro esse addita. Quam suam sententiam verisimilem faciunt, tum quod tria accurate hinc expressa sint nomina, patris, filii et discipulorum, quæ non nisi confora appellatæ accipi possint; tum quod adeo dissimilis sit hic stylus et sermo a reliquo sermone et stylo Proverbiorum; tum denique quod prophetia dicatur, et visio, cum Salomon hoc libro non Prophetam egerit, sed juvenum instructorem. Alii ex adverso contendunt hæc omnia, æque ac precedentia, non esse Agur, sed ipsius Salomonis, ideoque nomina Agur, Lake, Ithiel et Uchal, quæ propria videntur, appellatæ esse accipiendi, ut significant proprietates et dotes Salomonis convenientes, uti eas appellatæ accepit et exposuit tam Noster quam Septuaginta. Ecclesia enim et Patres hæc, æque ac precedentia, tribuunt Salomoni, citantque nomine Salomonis, non Aguris; ita Beda, Lyranus, Hugo, Arboreus, Dionysius, Peltanus et alii (1).

(1) In re tam incerta, ego quid sentiam, exponere tamen liceat. Nomina hæc symbolica esse cum Hebræorum scripturis interpretibus antiquis suspicor; Agurem tamen non esse Salomonem, quæ dicuntur vers. 2 videntur ex hypothesis.

Ego inter utramque sententiam medius incedo, et utramque in concordiam redigo. Dico ergo, sicut in parabolis Evangelicis Christi Domini et aliorum, duplex est sensus: prior est grammaticus, sive corticis litteræ vel parabolæ; posterior parabolæ et præcipuus, qui per grammaticum sive corticem litteræ parabolice significatur, et per parabolam, velut per imaginem et ideam sibi similem, representatur. Sic pariter hic accidit: est enim hæc parabola vel ænigma Salomonis, in quo sensu grammatico, sive in cortice parabolæ, alludit ad virum sua ætate sapientia insignem, puta ad Agur, quasi his hic suos discipulos vel familiares, Ithielem et Uchal instruat; suamque sapientiam doceat. Immo Salomon Agurem hoc cap., et cap. seq. Lamuleum, ut interlocutores inducit; sicut Plato in *Dialogis*, et Plutarchus in *Symposiis* (est enim et hoc symposium, si e convivium sapientiæ Salomonis) varios inducunt interlocutores, ut Socratem, Protagoram, Menonem, etc. In Aguris ergo et Lamuelis persona loquitur hic Salomon: eorum enim nomen et personam induit, ut nominis significatæ sibi attribuat. Ac probabile est gryphos et ænigmata hujus capituli dictata fuisse ab Agure, et ad eam suam facit et in se transcribit hic Salomon, imo ea confirmat, eisque suum dat calculum, *פְּתוּחָהּ* et auctoritatem.

Sub hoc ergo grammatico sensu et cortice nominum propriorum Aguris, Lake, Ithielis et Uchal, parabolice significat res arcanas, dum nomina hæc propria interpretatur, eorumque significatæ sibi adscribit, *q. d.* Verba Aguris, id est Salomonis, qui fuit Agur, id est congregans; et filius Lake, id est vomentis, quia ipse suam sapientiam hic congregavit, eamque

indicare. Hæc igitur est totius loci interpretatio: *Verba hominis collecti* (gall. *recueilli*), in sensu mystico: quis tandem ille sit, ignoro, filii hominis *Deum timentis*, vel potius a *Deo inspirati* (quo innuitur ipsum quoque divina inspiratione frui), *effatum*, scilicet propheticum, seu a *Deo inspiratum*. *Dictum illius viri collecti ad Ithielem, ad Ithielem*, inquam, et *Uchalem*, ejus discipulos, ex hypothesis.

In paucos quaternarios contraxit, ad suam mentem sensusque in Deum collegit, ut ejus lumina divina abunde hauriret etisque plenus, illa deinde aliis pleno ore eructaret tanta abundantia, ut eam vomere videretur; perinde ac fornax non absurde, sed eleganter dicitur vomere scintillas et ignes, quia flos opiosus ejaculatur; et Virgilius ait: «Umbo vomit aureus ignes,» et: «Purpuream vomit ille animum,» *Aenid.* IX; et Ovidius, *epist.* 18: «Fluctus vomit atque resorbet cylla,» et lib. I *Fastorum*: «Flammis ore vomit Cacus.» Sicut ergo gurgites et fontes eurgiant vomuntque aquarum copiam cum impetu, sic Salomon vomit hic aquas sapientiae velut fons exuberans.

Significat ergo *filii vomentis*, id est abundans vomitu (sicut *filii iniquitatis* dicitur abundans iniquitate), Salomonis mentem adeo divinis revelationibus fuisse collustratam et repletam, ut instar abundantis, vomitu cogereur eructata, et toti mundo profundere haec salutaria dogmata, quae collecto spiritu quasi plenus musculo didicerat et hauserat a Deo; sicut Apostoli, recepto Spiritu Sancto in Pentecoste, quasi pleni musto eructabant magna Dei, ut viderentur aliam hanc sapientiam edere et depromere, sicut facta eam edo et depromo. Unde Cajetanus sic ad verbum ex Hebraeo apposite ad nostram versionem transferi: *Verba collecti filii vomentis. Prophetia, dictum viri per mecum el* (id est *Deus*), *meum el, potero.* Sic Salomon, *Ecl.* 1, 4, vocat se *Ecclesiasten*, id est concionantem, convocantem et congregantem, docentemque Ecclesiam, sive cetum fidelium. Planus *lethiel* exponas, *qui nomen est Ithiel*, id est *meum est Deus*, hoc est, ut vertit Noster, *cum quo est Deus*; *lamed* enim initiale articulus est *lativi casus*; *Ithiel* vero idem est quod *meum Deus*.

Sub hoc secundo paratolico sensu, qui genuinus est et literalis, latet tertius symboliceus altior et sublimior, quo Salomon assurgit ad Deum et Christum Salomonis multitudine, quem proinde vocat *Ithiel*, id est mecum Deus. Cum Christo homine enim fuit divinitas et persona Verbi; unde Christus ab Isaia, cap. ix, vocatur *Emmanuel*, id est nobiscum Deus; sicut Salomon hic adumbrat, et per umbram horum a hominibus obscure representat mysterium SS. Trinitatis. *Agur* enim, id est congregans, est Deus Pater, in quo est formaliter et radicaliter omnis collectio sapientiae, et totius divinitatis ac sanctae Trinitatis congregatio; unde vocatur *filii vomentis*, id est ex abundantia maiestatis et gloriae eructans, et quasi vomens,

id est profundens gignensque *Ithiel*, id est filium; hic enim dicit *Ithiel*, id est *meum est Deus*, quia in Christo inhabitat «omnis plenitudo divinitatis corporaliter,» *Coloss.* II, 9. Hic etiam profundit spiratque *Uchal*, id est Spiritum Sanctum; hujus enim nomen et vox est *Uchal*, id est *potero*, quia Spiritus hic validissimus et potentissimus est, ut nemo ejus vi et efficacie resistere valeat. Reperitur et geminatur *Ithiel*, ob geminam in Christo naturam, divinam et humanam. Hoc ergo est enigma SS. Trinitatis; hujus enim mysterium non aperte, sed per involucrium obscuri hujus enigmatis, Salomon prudenter Judeis rudibus et crassis hoc schemate adumbrare, imo celare voluit et abscondere, ne, si clare illud enuntiaret, ab ipsis non caperetur, sed rideretur, exploderetur et forte blasphemaretur. Haec ita se habere liquet ex seq. vers. 4 et 5, ubi dicitur omnipotentiam, ac SS. Trinitatem, et nominatim generationem Filii esse exprimit, dicens: «Quod nomen est ejus, et quod nomen filii ejus, si nosti?» In quo secutus est Davidem patrem suum, dicentem *Psal.* cix: «Dixit Dominus Domino meo (puta Deus Pater, Deo Filio): Seda a dextris meis;» unde ex hoc loco Christus convicit Parisios. Nunc sigillatim ex ordine verba expendamus singula.

VERBA CONGREGANTIS. — *Agur* si etymon species, est paul sive participium passivum conjugationis *cal*, significans *congregatus, collectus, contractus*; potest tamen active sumi pro *congregans, colligens, contrahens*, praesertim dum nomen est. Aliqui *Agur* vertunt *peregrinum*, advenam: *גור* enim significat peregrinari: ut *aleph* sit hemaniticum et ascitium; verum minus apposite huic loco congruit hoc etymon.

Sed cur Salomon vocatur *Agur*, id est congregans, vel congregatus et collectus?

Respondet primo Cajetanus, esse vocari *collectum*, quod mentem viresque et sensus omnes colligeret, et in Deum convocaret, ut divinos sapientiae satus exciperet, quos abunde in alios profunderet, et quasi divino musto plenus vomeret: *גור* enim significat frumenta a paleis excussa et pura in horrea congregare, ac mustum in doli condere.

Secundo, Lyranus censet Salomonem dici *congregantem*, quod Israelitas sibi subditos rursus sapientia in unum regnum unamque synagogam congregari et confederari, ut nulla seditio aut rebellio ejus regnum concusserit: nam, ut ait Agapetus Diaconus in *Admonit. ad Justinianum Imperatorem*, «unum regis et agricolae studium, una cura est congregare: hic quidem serit frumentum, et frumenta congregat; ille vero beneficia serit, et cives conducit.»

Tertio, Hugo *congregantem* censet idem esse quod *Ecclesiasten*, qui scilicet populum ad conditionem evocat, et ad eos verba facit; verum haec alieniora et remotiora a mente Salomonis, et a scopo hujus loci videntur.

Quarto et magis apposite, hebraeum *Agur* significat colligere frumenta; unde *Agur* vocatur *collector paleae* annonae frumentariae; hinc Arabes etiam nunc collectores hosce vocant *Agori*. Similis congregator et collector annonae spiritualis, puta doctrinae et sapientiae, fuit Salomon, ut eam in populos distribueret, uti facit hoc libro, juxta illud Christi de servo fidelis, «*Agur* constituit Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram.» *Luc.* XII, 42.

Hoc facit illud *Protagora*: «Doctrina ceu frumentum accessiones habet,» *q. d.* Sicut frumentum, quoties ad modium venit et mensatur, toties auctius et cumulatus invenitur (uti patet experientia) donec justum statumque sui terminum acquirat, sic qui doctrinam in alios effundit, eandem auget et cumulat.

Huc accedunt alii, qui *congregantis* exponunt de fructu auditorum, allusione ad messem messorum, *q. d.* Sicut messores amplam colligunt messem, sic ego Salomon a plura auditorum fructum, serendo et docendo haec mea dogmata, colligi.

Quinto et genuine, dicitur Salomon *congregans*, id est collector et compilator, quia sententias graves, elegantes, certas, eximas, non ab alio, sed a se compositas in hoc volumen, velut grana a paleis excussa, eventilata et pura, in horreum congregavit. Proprie vero dicitur *congregans* respectu sententiarum hujus capituli et sequentis, quia illae prae caeteris sunt selectae et illustres, et quia eas in breves quaterniones adunavit densavitque, ut paucis verbis multa arcana et sublimia significaret, sicut multa spicarum messis, per trituram excussis paleis et culmis, in paucis redigitur grana, quae densata in horreum inferuntur; ac sicut multa grana molita, excussis cribro siliquis sive furfuribus, in paucam farinam sive pollinem contrahuntur; aut sicut uve torculari expressae, rejectis racemis, acinis et vinaculis, parum dant liquoris praestantis, puta vini, quod collectum et densatum in doli congregatur. Radix enim *agur* alludit *גור* *gera*, id est attraxit, contraxit, unde significat congregationem, quae res multae in paucis contrahuntur et densantur; hinc *גור* *igeret* vocatur epistola, quod in ea multae res paucis scribantur et contrahantur, ut ad amicos perferantur. Unde notat Aben-Ezra *Agur*, id est Salomonem, hic compilare et condensare sententias illustres, quarum singulae sint quadrimestres, eo quod quaternis rebus conficitur et consistit, excepta una vers. 7, quae bimestris est, et duabus tantum rebus conficitur, licet si recte consideres, in eadem invenire sit quaternionem, scilicet eam quaternis rebus, ut caetero, constare: nam et prima sententia, quae primis sex versiculis absolvitur, quaterna continet, puta quatuor elementa: nimirum caelos, quorum nomine ignis intelligitur (qui proxime ad coelos accedit, imo veteres censere solem esse

ignem, ut dixi *Ecl.* XLII, 3), ventum sive aërem, aquam et terram. Salomon ergo vocatur hic *Agur*, id est congregans, contrahens, densans: quia omnes haec sententias in brevia et pauca quaternarios rerum multiplicium, similium vel dissimilium densavit et contraxit.

Dextere *congregans* accipi potest pro *colligans*; segetes enim congregantur, dum in manipulos et fasciculos colligantur; *colligans* autem idem est quod sententias involucriis parabolarum et enigmatum involvens, adstringens et celans, nec eas plana narratione explanans et explicans, juxta illud *Isaie* VIII, 16: «Liga testimonium, signa legem,» *q. d.* Ne clare edicta mea Judeis enunties, sed parabolis ea involve et tege. Itaque *congregans*, id est *colligans*, notat sequentes parabolas esse gryphos et enigmata.

FILII VOMENTIS. — id est plenus vomitu, ita repletus delictis et vitiis, ut eas eructet et vomat. Sicut enim si quis largiter comedit res multi succi multaque substantiae, sed in parvam quantitatem densatas et contractas, uti sunt pulvis, gallinae aut vervecis succus coctus, distillatus, et in exiguum liquorem contractus (quod vulgo pistum sive sublimatum, vel quintam essentiam vocant), vina generosa, etc., parva earum quantitate ita stomachum infarcit impletque, ut, dum stomachus singula resolvit, enteleia et concoquit, distendatur et accendatur, nec possit ea continere, sed cogatur vomere: sic pariter mens Salomonis hisce sententiis densatis et multa significantibus plena, tumida et infarta, non tam eas eloquitur quam eructat et vomit, ob earum copiam, densitatem, praestantiam et vim, aeque ad animi ardorem et impetum, ut eas expromat, alisque infundat et imprimat. Porro Plinius, lib. XI, cap. XXXVII, docet illa animalia duntaxat vomere, quae inferiorem ventrem habent angustum, qualia sunt homo et canis: «Subest, ait, venter stomachum habentibus, caeteris simplex, ruminantibus geminus, sanguine carentibus nullus: intestinus enim quibusdam ab ore incipientis, quadam via eodem reflexit, ut sepiae et polypo. In homine adnexus infimo stomacho similis canino, his solis animalium inferiori parte angustior; itaque et sola vomunt, quia repleto propter angustias supprimitur cibus, quod accidere non potest in quorum spatiosa latitas eum ad inferiora transmittit.» Sic pariter Salomoni inferior mentis venter, qui res humanas contemplantur, angustior erat, praesertim zelo et ardore superioris, in mente, ut ita dicam ventris eum coarctante, eo perurgente ad contemplantas res divinas et caelestes: quare angustiae haec coegerunt eum haec eructare, et quasi emovere in bonum et salutem subditorum, omniumque hominum. Aliqui, ut Aben-Ezra et Osorius, pro *filii vomentis* vertunt, *filii obedientis*, vel *obediens*. Hoc enim significat hebraeum *בן יקר בן יאה*, si illud a *יקר* *ikra*, id est audire, obedire, derives. Unde Aben-Ezra:

Salomon, inquit, vocatur *filius iake*, id est Davidis, cui populi auscultabant et obtemperabant, aut potius qui Deo per omnia auscultabat et obtemperabat. Unde a Deo vocatur, *vir secundum cor Dei*. Verum Noster et alii passim *iake* derivant a *יִקְחֵהוּ* *ko*, id est vomuit, ut *iōd* sit heemanticum, non radicale. Verendum ergo, *filii vomentis*.

Igitur *vomentis* significat redundantiam sapientie et spiritus in Salomone, ut eam quasi continere non valens, cogeretur pleno ore et gutturo effundere et quasi vomere, perinde ad David dicens, *Psalm. XLIV*: « Eructavit cor meum verbum bonum, » *q. d.* Præ copia et præstantia sapientie divinæ, quam cælitus hausi, non possum eam cohibere, quin eam eructem, et cum impetu proloquar. Alia dicitur mustum vini generosi, quod æstans et bulliens superne per orificium emittit igneos vapores, halitus et bullas, adeo ut, si orificium hoc claudas, vinum suo aestu ipsa vasa dirumpat; spiritus enim vini æstante vase contineri nequit: similis erit spiritus Davidis et Salomonis, ac similis est cuiusvis viri Apostolici et zelosi. Huc facit illud Rhodigini, lib. XXI, cap. VIII, *vomentis* enim vocatos, qui non præmeditata oratione, sed ex tempore aliquid profarentur: « Hodie, ait, proponas, cras vero audias, non enim sum ex vomentibus, sed ex accurate dicentibus. » Prophete vero, qualis erat David et Salomon, quia Spiritu Sancto afflante ex tempore sua dogmata proloquebantur, inter vomentes censeri poterant. Idem Rhodiginus, lib. XXI, cap. XLIV: Palatos, ait, pictor pinxit Homerum vomentem, reliquos vero Poetas circumstantes, atque exsorbentes quæ illo ore et pectore funderet: qualem etiam Ovidius eleg. 8 *Amor.*, eundem describit, velut perenniter scaturientem, reliquosque Poetas ex illo « ingeniorum fonte, » uti eum vocat Plinius lib. XVII, cap. v. *bibantibus* cujus

« Vatum Pieris ora rigantur aquis. »

Addamus hic aliorum aliter opinantium expositiones.

Primo, R. Levi: Salomon, ait, vocatur *congregans, filius vomentis*, quod apud se collectas haberet cogitationes contrarias in gravissimis questionibus, evomereque voluerit onerosum et inutile pondus cogitationum, quæ ad veritatis normam exacte non essent, ut eas reservaret sibi, quæ utiles essent, certitæque consentirent, *q. d.* Salomon evomit vanas cogitationes et desideria concupiscentiæ, ut in cor vacuum congregaret et coaccervaret cogitationes sanctas et desideria cælestia.

Secundo, Hugo: Salomon, inquit, est *filius vomentis*, id est filius Dav. ex Bethsabæe: *Bethsabæe* enim, vel, ut Heb. ei pronuntiant, *Bat sabæa*, idem est quod *filia saturitatis*; filius ergo vomentis idem est quod filius exsatiatus et saturus, quia scilicet Salomon deliciis sese exsaturavit usque

ad fastidium et vomitum, *q. d.* Apposite Salomon mater dicta est *Bethsabæe*, id est filia saturitatis, quia ipsa partura erat filium qui se omnibus mundi voluptatibus exsatiaret usque ad nauseam et vomitum: hoc omen habuit *Bethsabæe* nomen.

Tertio, idem Hugo: Salomon, inquit, vocatur *filius vomentis*, id est Davidis qui, ut periculum capitis evaderet, salvam vomens simulavit stultitiam coram rege Achis, I *Reg. XXI*. Unde opposite subditur: « Stultissimus virorum ego sum, » *q. d.* Apposite ego Salomon genitus sum a Davide qui stultitiam simulavit, quasi stultus a stulto, ut stultitia patris simulata, omen et presagium foret vere stultitie filii, cum ipse idola adoravit.

Quarto, vir eruditus censet *vomentis* alludere ad morem veterum, quo in conviviis olim dicitur sententiam, et sapientiam suam deprompturi, ut serenius id facerent, prius stomachum capitiq; cibo et vino gravatum vomitu levabant. Unde Plutarchus in *Symposio* docens in convivio philosophandum, consulit vomitum ei qui apertè et erudite dicere velit, cum caput vino oneratum sentit. Agur ergo, id est Salomon, vocatur *filius vomentis*, quia ex vomitu levato capite et expeditis sensibus, ad docendum prosilierat: verum hæc sententia Epicuro quam Salomone digulor videtur.

Quinto, alii per vomitum putant notari severitatem et acrimoniam harum paremiamum, quod sint satyricæ, acrisque vitia et viliosos perstringant: hoc enim vulgo vocamus vomere quid in quempiam. Sic Cicero, *Philipp. V*: « Tu me absentem, inquit, orationem evomit, » id est invectivam in me habuit. Unde Septuaginta paraphrasice vertunt: « Mea verba, fili mi, timeto, et suscipiens ea penitentiam age. »

Hæc enim verba non recte omissa a Complutensibus et Regiis habent codices Vaticani, cap. XXIV, cum toto hoc cætero capite, quibus non alia respondent quam ista: « Verba congregantis filii vomentis, » ut patet conferenti textum Hebræum, Græcum et Latinum. Sensus ergo est, *q. d.* Cum verba mea exceperis, o fili, timor Dei astringat et congreget ad se et ad Deum mentem tuam, ut præteritorum peccatorum penitentiam agas, itaque ea evomas et expellas, *q. d.* Verba mea sunt catapota sive pharmaca cathartica, quæ stomachum mentis timore sancti commovent et compungunt; itaque vomitum peccatorum per penitentiam eliciunt et provocant.

Sexto, alii per vomitum censent notari penitentiam Salomonis, *q. d.* Ego Salomon congregavi mihi opes, delicias et voluptates totius mundi; at omnium vanitatem expertus, earum me tædedit, easque nauseabundus respui et quasi vomui, ac penitentiam agens vitam præteritam damnavi, dixique: « Stultissimus virorum ego sum. » Ita R. Salomon, R. Levi, Arboreus, *q. d.* noster Pineda, lib. VIII *De Rebus Salomonis*, cap. I, sect. 6. Hinc sicut vis vomitus ciet lacrymas

ide qu: Plinius ait vomitum levare stomachum, sed nocere oculis; sic penitentia lacrymas exciuit Salomoni. Quocirca in laminis Eliberitanis nuper inventis, lingua Mozarabum inscriptum legitur de Salomone: « Et flevit oculis sum vehementi fletu, et condonatum est ei, » uti citat Pineda, esto alii de laminarum istarum fide dubitant. Addunt idem Salomonem omissum per peccata prophetie spiritum recepisse per penitentiam, ideoque subungere: « Visio quam locutus est vir cum quo est Deus. » Hæc illi non improbabili, at incerte: de Salomonis enim penitentia et salute nil certè statui potest, quæcumque enim ad utramque astruendam a multis profertur, vel ambigua, vel incerta sunt. Utramque ergo Deus voluit hominibus esse incertam, ut eis sanctum timorem incuteret, eosque metu pio semper suspensos dubio et terribili Salomonis exemplo dederet.

Allegorice, *filius vomentis*, puta Salomonis, fuit Christus Dominus verus Salomon, qui ejus ad instar Evangelium docuit, imo eructavit parabolas, nec nisi in parabolis loquebatur turbis, « ut impletur quod dictum erat per prophetam David *Psalm. LXXVII*, 2, dicentem: Aperiunt in parabolis os meum, eructabo abscondita a constitutione mundi, » *Matth. XIII*, 35.

VISIO QUAM LOCUTUS EST VIR CUM QUO EST DEUS. — Hebraice, *onus dictum viri ad Ithiel*: *onus*, hebraice *מַשָּׂא* *massa*, vocatur propheta minax et onerosa, quæ a Deo velut onus humeris populorum imponitur, uti dixi *Isaia XIII*, 1; inde extenditur ad quamlibet prophetiam etiam faustam et lætam. Hæc enim vocatur *onus*, quia, ut ait S. Dionysius, *Prophete divina patiebantur*, id est, non tam agebant quam sustinebant, patiebantur et portabant spiritus divini vim et impetum. Hinc pro vir hebraice est *גִּבּוֹר* *geber*, id est potens, robustus, qui scilicet ad portandum hoc onus vires habet firmaque latera. Unde ex hebraeo veritas, *onus*, sive *propheta dicta a viro dicente: Fer mecum Deus, necum Deus, et potero*. Insinuat enim in Salomon mysterium SS. Trinitatis, *q. d.* Illustrat me Deus Pater, illustret me Deus Filius, illustret me Spiritus Sanctus, et sic prævaleat et potero digna hisdem effari.

Porro hæc parabola et ænigmata hujus capitis vocantur *onus*, id est *visio et propheta; primo*, per catachresin, quia obscuræ sunt et arcane, ideoque illustrant Spiritu Sancto revelata et dictata a Deo instar prophetiæ; *secundo*, proprie, quia vera futura enuntiant, sed obscure per ænigmata, exantiant enim Filii Dei incarnationem, nativitatem, passionem, ascensionem in cælum, etc., uti patet vers. 4, in fine, et vers. 19. Quocirca Salomon a S. Epiphanio, *hæresi* 67, vocatur *Propheta beatissimus*; S. Gregorius Nazianzenus quoque enim *Prophetis cæteris annumerat*, tract. *De Veris et permissis Scripturæ lib.*, æque ac S. Augustinus, lib. II *De Doctrina Christi*, cap. VIII, et

lib. XVII *De Civit.*, cap. XX, discrete asserit « Salomonem in tribus suis libris prophetasse. » Sic et Theophylactus, lib. II *De Fide*, ac Psellus, *Prefat. in Cant.* Denique Chaldaeus Paraphastes sic Ecclesiastes orditur: *Verba prophetia, quæ prophetavit Ecclesiastes. Ipse est Salomon filius David.*

Rursus vocatur *onus*, quia castigationem concupiscentiæ per legem et disciplinam Dei proponunt, quæ sane homini in natura corrupta ingens est onus, præsertim quia violentibus ambulant peenas graves, tum in hac vita, tum in gehenna.

Hinc pro *quam locutus est*, hebraice est *נִשְׁמַעְנִי* *neum*, id est dictum certum et indubitatum, certaque fide instar prophetiæ a Deo revelata credendum, quod S. Paulus, I *Tim. I*, 13, vertit vocatque *νεμω*; *יִשְׁמַעְנִי*, id est *fidelis*, sive fidus certusque *sermo*. Unde sicut propheta et Paulus, sic et Salomon hic dicitur res certas et indubitatas, imo oracula Dei, premitit *neum*, *q. d.* Quod dicitur sum certissimum est, et omni fide dignum, quia Dei est oraculum.

CUM QUO EST DEUS, ET QUI DEO SECUM MORANTE. — Hebr. *לְיָהוּיָהוּא* *lethiel lethiel*, id est *per mecum Deus, per mecum Deus*, quæ geminatione significat Salomon se copiosam Deo illuminationem accepisse, ut Deo plenus, ac a Deo potentissime afflatus eructaret, et quasi evomeret hæc Dei oracula. Rursus, ea non semel, sed iterum et iterum sibi esse revelata a Deo, simul impellente ut ea depromeret et eructaret. Septuaginta paraphrasice vertunt, *hæc dicit vir credentibus Deo, et quiesco*; et Arabicus, *hos sermones dicit homo is qui credunt et abstinentur*, cum credentibus enim Deus est per fidem et gratiam, *q. d.* Ego hæc Dei oracula his enuntio, qui Deo credunt; hi enim mihi pariter Deo afflato, et ex ore Dei loquenti credent. « Et quiesco, » id est sic parabolis meis finem impono, ac finito dicendi et scribendi labore, perfectoque opere conquiesco.

CONFORTATUS. — Hebraice est *אֲחָל* *uchal*, id est *potero*; nam est futurum *cal* אֲחָל *uchal*, id est potui, prævaluit, vicit, superavit. Unde Theodoretus et Cajetanus vertunt, *potero vel prævalebo*; Aquila vero vertit, *perfice*, quia *uchal* derivat a *אָחַל* *calal*, id est perficit. Huc spectant Septuaginta vertentes, et *quiesco*; vel, ut Auctor *Catene Græcæ*, vertit, *nunc finem facto*, *q. d.* Finito perfectoque opere cessabo et quiescam. Hæc versio symbolice valde congruit Spiritui Sancto: ipse enim est *uchal*, id est perfectio, sive terminus, et complementum SS. Trinitatis, æque ac Christi Domini, Apostolorum et fidelium omnium; hos enim charitate, zelo, omnique virtute, gratia et gloria cumulat ac perficit. Denique *tertio*, alii *uchal* derivant ab *אָחַל* *uchal*, id est comedit, ac pro *אֲחָל* *uchal*, alio puncto legunt *אָחַל* *uchal*, id est comedam, hoc est, comedit vel comidi; quod recte respondet *filii vomentis*, *q. d.* Ego id eructo et quasi vomo, quod afflatum Deo me cibante et inebriante co-

medi, quoque totum mentis ventrem et stomachum opplervi, et quasi saburravi.

2. STULTISSIMUS SUM VIRORUM, ET SAPIENTIA HOMINUM NON EST MECUM. — Pro stultissimus hebraice est *בָּרַר* *baar*, id est tardus, stupidus, stolidus, pecuniosus, animalis, qui instar pecudis hinc inde obrat, nec se regere sua ratione valet, sed ductore et rectore opus habet. *baar* enim derivatur a *בֵּיר* *beir*, id est pecus, animal, brutum, a despiciendo ita dictum; *baar* ergo est qui peccandem sapit, qui animale vilam agit, qui bruti mores refert. Igitur Hebraea ad verbum habent: Quia tardus ego sum praeter vitam (quolibet, id est praeter viris omnibus), et hominum intelligentia non est mihi; Septuaginta, insipientissimus enim sum omnium hominum, et prudentia hominum non est in me; Syrus, quantum egentissimus ego sum cogitationum; Vatablus, stupidior quidem ego sum quam quisquam alius; Baynus, cum stultior sim quovis, et non sit intelligentia hominis mihi. Hebraea incipiunt a *כִּי* *ki*, id est quia, nam, enim, ut vertunt Septuaginta, q. d. Ideo ego hic in persona mea non loquor, sed in persona Aguris, eumque a Deo confortatum induco loquentem, quia ego, cum meipsum penitus considero, video me esse bardum, amentem, infantem et elinguem: Noster tamen omisit *quia*, quia hebraeum *ki* saepe per pleonasmum redundat, tantumque dat initium sermone, q. d. Equidem bardus sum, et stupidum me agnosco praeter ceteris hominibus. Jam

Primo, Rabbinii apud Lyranum, Arboreus, Pineda et alii. vers. 1 citati, censent haec esse verba Salomonis de luxuria et idololatria sua dolentis et poenitentis, quasi ipse hic seipsum accuset, quod, cum sapientia summa a Deo dolatus fuisset, tamen se ad tantam insipientiam abiecerit, ut inter concubinas velut suis sese volutans, eis placendi studio deos eorum, id est lapideas et aureas statuas, adoravit, q. d. Accuso me quod, cum ceteris plus sapere debuissim, plus omnibus desipul, et qui unum Deum colere debui, idola adoravi, imo toti populo idololatrie choragus et magister exstisti. Sed mirum cuiquam videatur, si Salomon hic poenitet, et peccatum ipse idololatrie publicum et scandalosum, cuius eum poenitet, hic non nominet, et nominatim retrahat damnetque, ut scandalum quod populo dederat, amoveat et tollat: hoc enim vera poenitentia jubet et exigit. Unde hanc Rabbinorum sententiam refellit Lyranus qui, cum Abulensi aliiisque, censet Salomonem in idololatria mortuum impenitentem, esseque damnatum. Quia, inquit, si poenitisset, debuisset destruere templa idolorum a se fabricata; hoc autem non fecit, quia illa steterunt usque ad Josiam, qui ea evertit, IV Reg. xxiii: sed de hoc plura alibi.

Secundo, R. Salomon censet Salomonem se vocare stultum, id quod sapientiae suae confusus, contra preceptum Dei dicentis, Deut. iv, 2: « Non additis ad verbum quod vobis loquor, nec aufe-

retis ex eo, » quod citat hic Salomon, vers. 6 multa verbis Mosis addiderit vel detraxerit. Verum haec in re stultior et stolidior Salomone est R. Salomon: constat enim Salomonem has parabolas ex instinctu Dei didicisse, nec iis cum quid addidisse contrarium, vel detraxisse necessarium legi Mosis, sed potius eam explicasse et inculcasse.

Tertio, R. Levi autumat Salomonem se nuncupare insipientem, eo quod coelestium orbium scientiam non habuerit, ideoque explicando subdere: « Quis ascendit in caelum atque descendit? » Hinc eundem dicere de Ecclesiaste, id est de seipso, cap. xii, 40: « Quis sivit verba ulla, » ut nimirum voce de caelo delapsa sibi responderetur, quod tamen non est consecutus. Rorsum Salomon postulavit aequari summis Prophetis in patrandis miraculis, ut omnibus elementis dominaretur. Hoc autem ab eo flagitari nefas erat, quod tamen alii licebat, ut Mosi qui in caelos ascendit et descendit; Aaroni qui spiritum cohibuit, iuxta illud: « Et stans inter mortuos ac viventes, pro populo deprecatus est, et plaga cessavit » in seditione Core, quem vivum terra absorbit, et plaga in ceterum populum desavit, Num. xvi, 48; Eliae, qui vestimentis aquas cohibuit, IV Reg. ii, 14; Josue, qui firmavit terrae terminos, cum sol in Gabaon fixus constisset, Josue x, 13. Verum haec, aequae ac illa R. Salomonis, insulsa ac stollida sunt.

Quarto, Auctor *Catena Graec.* ex Septuaginta sic vertit, *nunc finem facio: sum enim mortuum omnium stultissimus, neque ulla humana prudentia in me existat*, sicque explicat, q. d. In postremum verum doctrinam vobis tradere, ac ad illam vos amplius exhortari desistam, quia mortuum sum stultissimus, hoc est, deo divina sapientia me illustrante, omnis humanae prudentiae iacturam feci, ac vera sapientia a deo mihi infusa sustulit ex me omnem falsi nominis scientiam.

Huc accedit expositio S. Gregorii Nazianzeni, orat. 29, post initium: « Stultissimus sum virorum: significat, ait, Salomon nullam se propriam habere prudentiam, sed divina et perfectiori sapientia affari. Siquidem, et Paulus cum aiebat, Galat. ii: Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus; non utique de seipso quasi mortuo loquebatur, sed tanquam de eo qui praestantiorum quam vulgus mortuum solet, vitam ageret, utpote qui vere viva, nulloque morte sine circumscriptione particeps esset. »

Quinto et genuine, Salomon, licet sapientissimus mortalium, vocat tamen se insipientissimum ex modestia et studio huilitatis, qui huilitatis de se sentiens, ex seipso talem se agnoscebat, omnem vero sapientiam suam non sibi sed Deo a quo illam infusam acceperat, et cuius illa erat, jure adscribebat. Simili sensu S. Paulus (ut et S. Francisus), licet sanctissimus, vocat se primum peccatorem, I Timoth. 1

vers. 15. Humilis enim de seipso sensus sua parvi, aliena magni estimat. Sensus ergo est: « Stultissimus virorum ego sum, » id est mihi esse video, tum scilicet me, ac mea quo ex meipso habeo, seclusa Dei illuminatione, specto; dum sapientiae meae parvilitatem intime perpendo ac penebro, eamque tum cum mea ignorantia, tum cum divina sapientia comparo; video mihi esse ignorantissimum, adeoque abyssus ignorantiae et stultitiae, quodque ceteri quorum ita mihi perspecta ignorantia non est, longe sint me sapientiores, praesertim in sapientia practica, atque in cognitione sui, et Dei. Unde putant Hebraei Salomonem, sua idololatriae et peccatorum consilium, poenitentem haec dixisse, licet eos refellat Lyranus.

Summa, haec verba docere nos vult Salomon, sapientiam veram maxime sitam esse in cognitione sui, suaeque miseriae et insipientiae, atque humili de seipso sensu et estimatione. Sic Socrates rogatus quid sciret, respondit: « Hoc unum scio quod nihil scio. » Imo alius idem rogatus respondit, addiditque se ne hoc quidem, quod scilicet nihil sciret, scire. Sic S. Augustinus aiebat: « Domine, norim te, norim me; » in his duobus enim summa sapientiae practicae consistit. Et S. Francisus: « Domine, ait, quis tu? quis ego? tu abyssus sapientiae, enlis, omnisque boni; ego abyssus insipientiae, nihili, peccatorum, omnique mali. » Hunc esse sensum liquet ex eo quod mox immensam Dei sapientiam et potentiam in rerum omnium creatione et gubernatione, praesua obstupescens subdit: « Quis ascendit in caelum, etc.; quod nomen ejus, et quod nomen filii ejus, si nosti? »

Mystice S. Hieronymus, lib. II *Contra Pelagium*, et S. Augustinus, *epist.* 49, censet Salomonem hic loqui in persona Christi; Christum ergo vocare se stultissimum, tum quia nostras stultitias, cupiditates ac seelera in se luenda et expianda suscepit; tum quia sapientia Christi mundo videtur, stultitia: Christum enim docuit verbo et exemplo beatos esse pauperes, iuvenes, esurientes, persecutionem patientes, etc., quae omnia mundanis videntur esse stulta. Unde Christus ait, *Psal.* lxxvii, 6: « Deus, tu seis insipientiam meam; » et Paulus I *Cor.* i, 23: « Nos autem, ait, praedicamus Christum crucifixum, Judaeis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam, ipsis autem vaeis Judaeis atque Graecis, Christum Dei virtutem, et Dei sapientiam; quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus. » Hoc est quod ait hic Salomon: « Et sapientia hominum non est mecum. »

3. NON DIDICI SAPIENTIAM (1), ET NON NOVI SCIENTIAM SANCTORUM. — Hebraea videntur contrarium dicere: habent enim: *Et novi scientiam Sanctorum* (2),

itaque legunt nonnulli codices Latini, ac Peda, qui sic explicat, q. d. Polle sapientia non humana et studio acquisita, sed divina coelitus mihi indita; et, ut ait Vatablus, « expers sum humanae artium, ad divinarum sanctorum sum. » Unde Septuaginta vertunt, *Deus docuit me sapientiam, et scientiam Sanctorum cognovi*. Sic et Arabici. Verum repetendum ex priori hamistichio *non*, ac legendum cum Romanis negative: *Et non novi scientiam Sanctorum*; prima enim negatio ad sequentes omnes sententias pertinet, saepe apud Hebraeos per zeugma extenditur, ut *Psalm.* cxlii, 7: « Ne avertas faciem tuam a me, et (non) similis ero (sim) descendentibus in lacum, » id est, na avertas a me faciem, neque me similem mortuis efficias. *Psal.* cxlii, 19: « Non recessit retro cor nostrum, et (non) declinasti semitas nostras a via tua. » *Psal.* i, 8; *Psal.* ix, 19; *Prov.* xxiv, 28, in Hebraeo, et saepe alibi. Jam aliqui sic exponunt, q. d. Cum difficultatem eorum que dicitur sum considero, haerens et quasi obstupescens; video enim meam ignorantiam, et ad illa declaranda ineptitudinem, meque stultissimum agnosco, quia careo sapientia humana, que docendo et discendo acquiritur; careo et scientia divina, quam Deus Sanctis infundit: nec enim sapientiam meo Marte didici, aut studio acquisivi, nec tantam coelitus hausi, quanta ad ea que enuntianda supersunt requiritur: sed eam sapientiam Sanctorum, qualem quantumque scilicet habuerunt sancti Prophetae, longe inferiorem et imparum profiteor. Verum planius exponas eo modo quo dixi vers. 2, q. d. Quod ad me attinet, video mihi esse me, meisque ingenii et naturae viribus mortalium esse insipientissimum: etsi enim ex infusa mihi coelitus sapientia sim omnium sapientissimus, tamen hoc totum est donum Dei: quare illud mihi non arrogo, nec meum esse censeo, sed totum Deo auctori, cuius in solidum est, regero et refundo. Restat ergo ut ex meipso mihi videar bipedum hominumque stultissimus.

4. QUIS ASCENDIT IN CAELUM ATQUE DESCENDIT? QUIS CONTINUIT SPIRITUM IN MANIBUS SUIS? QUIS COLLIGAVIT AQVAS QVA SI IN VESTIMENTO? QUIS SUSCITAVIT OMNES TERMINOS TERRAE? QUOD NOMEN EST EJUS, ET QUOD NOMEN FILII EJUS, SI NOSTI? — Syrus preponit: *Dixi mihi quis ascendit, etc.*

QUIS CONTINUIT SPIRITUM IN MANIBUS SUIS? — Hebraice, *quis collegit spiritum in pugillis suis*; Pagninus, *in velis suis*; Septuaginta, *in sinu suo*; Chaldaeus, *quis tenuit ventum in pugillis suis*; Aquila, *quis collegit spiritum in palmis*; Symmachus, *quis congregavit ventos in pugillis*?

QUIS COLLIGAVIT AQVAS QVA SI IN VESTIMENTO? — Chaldaeus, *quasi in pallio*; Syrus, *in sulario*; Septuaginta, *quis convertit aquas in vestimento*; vel, ut legit Auctor *Catena Graec.*, *quis universam*

(1) Scilicet rerum humanarum.

(2) Pro sanctorum melius veritas sanctissimis, scilicet

Dei; aut sanctorum, in neutro, rerum scilicet divinarum.

aquam, quasi intra vestimentum conclusam, in unum coeclit?

QUIS SUSCITAVIT OMNES TERMINOS TERRÆ? — Hebraice, quis statuit omnes fines terræ? Septuaginta, quis tenuit omnia extrema terræ? Chaldaeus, quis statuit terminos terræ? Syrus, quis constituit validos terræ? Auctor Catena Græc., quis in omnem terræ summam domitatum obtinuit? Jam

Primo, Rabbinii apud Lyrannam hæc omnia de Moysæ exponunt: « Quis ascendit in cœlum atque descendit? » q. d. Quis Moysi par aut similis existit, qui in montem Sina cœlo proximum conscendit, ibique cum Deo collocatus legem ejus ad nos descendens detulit? « Quis continuit spiritum in manibus suis? » quis aerem et ventos habuit sibi subjectos, ut instar Moysi eos virga verberans, culicæ et cinipæ eliceret, qui totam Ægyptum opplerent? « Quis colligavit aquas quasi in vestimento? » sicut fecit Moyses dividens aquas maris Rubri, ut transiret populus Israel, cui proinde aquæ fuerunt pro muro a dextris et a sinistris, *Ezodi* cap. xiv. « Quis suscitavit omnes terminos terræ? » sicut fecit Moyses, qui in erectione tabernaculi suis meritis immisit terrorem omnibus gentibus Chanaan, ut in ea Hebræos per Josue collocaret, ipsique omnes ejus regiones firmiter opplerent, juxta illud *Deut.* II, 25: « Hodie incipiam mittere terrorem atque formidinem tuam in populos. » Quod nomen est ejus? » q. d. Si dicitur quod alius arte Moysen existit, qui similia portaret patriæ, velaretur quis ille fuerit, et quod fuerit nomen ejus. Et si respondeatur eum esse vita functum, et nomen ejus datum oblivioni, declaretur « quod nomen filii ejus? » quenam scilicet fuerit genealogia, ac filiorum et nepotum propago, per quam illius ad nos fama transmissa est; cumque nemo talis reperiri aut nominari possit, superest ut concludamus neminem existisse Moysi parem aut similem; atque ideo, cum Moyses ex ore Dei in *Deut.* cap. xvii, 16 et seq. profuisset rex Israel multiplicaret sibi equos, aurum, argentum, uxores, etc., et tamen ego Salomon fecerim contrarium; hinc liquet me fuisse stultissimum virorum, uti dixi. Hæc Rabbinii.

Verum hæc omnia recte confutat Lyrannus. Nulla enim Moysi hic fit mentio, nec Moyses ascendit in cœlum, ex coque descendit, nec omnes terræ terminos, sed « xquam terræ portionem, scilicet Ephananem, duntaxat tradidit Hebræis, etc. Igitur hæc et cætera soli Deo competunt, ut patet ex similibus Scripturæ sententiis, quas mox citabo.

Dico ergo Salomonem ex sua insipientia et infirmitate assurgere, et admirari immensam Dei potentiam et sapientiam, ut ostendat se comparatum Deo esse insipientissimum et stultissimum, atque in his duobus consistere veram sapientiam, scilicet ut cognoscas quis sis, et quis sit Deus, ac deus cum S. Augustino: « Domine, noverim te, noverim me; » scilicet noverim me esse insipient-

issimum, infirmissimum, miserimum, qui nihil scientiæ, entis aut virtutis habeo ex me; sed quiddam habeo, totum est ex dono Dei. Noverim deinde to esse sapientissimum, potentissimum, optimum, adeoque Ens entium, scilicet esse immensum et increatum entis pelagus, in quo est infinita entis cujuslibet amplitudo, a quo singula entia creata exiguum suum esse emendicant et hauriunt, juxta illud: « Ego sum qui sum, » *Ezodi* III, 14. Vide ibi dicta.

Porro hæc interrogativa proponit Salomon: « Quis ascendit? » etc., tum quia hic gryphos et ænigmata sua affert, hi autem per interrogativam proponi solent; tum quia solet Scriptura infinitam Dei sapientiam et potentiam, que incomprehensibilis et inexplicabilis est, non affirmative enarrare, sed interrogando contemplan et admirari: sic enim de ea interrogat *Isaïas*, cap. xl, 12: « Quis mensus est pugillo aquas, et cœlos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terræ, et libravit in pondere montes et colles in statera? quis adjuvit spiritum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit et ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla stilule, et quasi momentum statera reputatæ sunt. » Sic *Eccli.* I, 2, interrogat: « Arenam maris, et pluvie guttas, et dies sæculi quis diminuerit? Altitudinem cœli, et latitudinem terræ, et profundum abyssi quis dimensus est? sapientiam Dei præcedentem omnia quis investigavit? radix sapientiæ cui revelata est, et astutias illius quis cognovit? » Hisce gnosis monetur homo, ut Dei comparatione cognoscat suam tum insipientiam, tum infirmitatem, Deoque soli, qui omnia solus potest et novit perfecte, omnem tribuat sapientiam. Sic et *Job*, cap. xxviii, 20: « Unde ergo, ait, venit sapientia? et quis est locus intelligentiæ? Abscondita est ab oculis omnium viventium, volucra quoque cœli latet. Perditio et mors dixerunt: Auribus nostris audivimus famam ejus. Deus intelligit viam ejus, et ipse novit locum illius: ipse enim fines mundi intuetur, et omnia que sub cœlo sunt, respicit. Qui fecit ventis pondus, et aquas appendit in mensura. »

Igitur Salomon hic per compendium perstringit totum opus creationis et gubernationis universi, ut ex eo ostendat incomprehensibilem Dei sapientiam et potentiam, que in eo mire resplendet, ut ex eo gradatim assurgamus ad contemplandum et admirandum abyssum longe majorem sapientiæ et potentiæ, que in ipso Deo latent abscondita. Celebrat enim hic opus creationis cœlorum et elementorum. sub quibus corpore cætera mixta que ex elementis constituta sunt, intelligit; sub cœlis enim comprehendit ignea sub spiritu aerem, sub aqua et terra elementum utriusque. Sensus ergo est, q. d. Professus sum me esse stultissimum et vacuum sapientia, cum meam ignorantiam confero cum immensa Dei sapientia. Hanc enim considerans non video cur

ego vel quis alius se sapientem estimare, sibi que sapientiam aliquam arrogare possit. Etenim æne quisquam qui in cœlum ascenderit, ut ibi ætherum ordines, motus, stellas ordinate dispo-neret, ac deinde descenderet in terras ut eadem hominibus enarraret? Estne quisquam qui « continuit manibus spiritum », id est aerem et ventos plurimos et validissimos, qui maria terrasque perfiant, arboresque, aves, turres, arces et urbes dejiciunt et sternunt? Estne quisquam qui ligavit aquas tam que in mari, quam que in aere sunt, in suis alveis et nubibus quasi in vestimento? Estne quisquam qui « suscitavit », id est erexit, constituit et stabilivit « omnes terminos terræ », id est totum orbem? Nonne solus Deus, qui hæc omnia potest, et fecit? ipse enim cœlos ascendit, omnia supergressus, omnia lustrans, quantumvis alta, sicut dicit *Amos*: « Qui ædificat in cœlo ascensionem suam, » *Amos* IX; et *Psalmes*: « Qui ascendit super cœlum cœli ad Orientem, » *Ps.* LXXVII. Ipse est qui descendit, quia sicut dicit *Job*: « Ipse fines mundi intuetur, et omnia que sub cœlo sunt respicit. » Ipse est qui ventum continet in manibus suis; et cuius cursum et impetu n nullus, quantumvis potens aut ingeniosus, cohibere potest ullis machinis et obstaculis, ipsi cohibet et tenet in manu omnipotentis sue, et utitur, cum vult, ventos de thesauris suis, qui, ut habet *Job*: « Fecit ventis pondus, » ipse est qui ligavit « aquas velut in vestimento. » Quia, sicut dicit *Psalmista*: « Congregans sicut in utre aquas maris, » *Ps.* XXII. Ergo solus Deus est cœlorum, ventorum, aquarum et terræ dominus, opifex, creator et gubernator invisibilis et immensus, qui lucem habitat inaccessibilem. Unde de eo more suo interrogans subjicit: « Quod est nomen ejus, et quod nomen filii ejus, si nosti? » Nomen Dei proprium est arcanum, incomprehensibile et ineffabile, multo magis arcanum est nomen filii ejus. Alludit ad nomen *Jehova*, quod est ineffabile, juxta illud *Ezodi* VI, 3: « Nomen meum Adonai (hebraice, *Jehova*) non indicavi eis. » Vide ibi dicta. Mox singula penitus expendam.

Allegorice S. Augustinus, *epist.* 49 ad *Deogratias*, in responsione ad quintam ejus questionem, docet Salomonem hic contra Iudeos modernos docere Deum non esse unum in persona, sicut est unus in essentia, sed in una essentia duas, imo tres habere personas; ac deinde de Dei Filio, puta Christo incarnato, totum hunc locum sic mystice exponit: « Quodam, ait, loco *Proverbia* dicitur: Quis ascendit in cœlum atque descendit? quis collegit ventos in sinu? etc. Hoc unum quodammodo in extremo commemoravi, dum restitit ad Patrem: Quod nomen est ei? propter quod dixerat: Deus docuit me sapientiam; et alterum evidenter ad Filium, cum ait: Quod nomen filii ejus? propter cætera que de Filio magis intelliguntur, hoc est: Quis ascendit

in cœlum, et descendit? quod Paulus ita commemorat: Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos. » Pergit deinde cætera eidem adaptare: « Quis collegit ventos in sinu? id est animas credentium in occultum atque secretum, quibus dicitur: Mortui enim cœlis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Quis convertit aquam in vestimento, ut dicit *Peetrus*: Quotquot in Christum baptizati estis, Christum indistis? Quis tenuit fines terræ? qui dixit discipulis suis: Eritis mihi testes in Jerusalem, et in tota Judæa et Samaria, et usque ad fines terræ. »

QUIS ASCENDIT IN CŒLUM ET DESCENDIT? — Cajo-tanus verit, quis instar ascendentes et descendentes celestes sphaeras contorquet? Nam cum hæc, inquit, ab Oriente ad Meridiem sursum ferri et ascendere videntur, a Meridie vero ad Occidentem occidere et quasi descendere, Deus etiam aerem motor, cum eis pariter ascendere et descendere videtur. Verum hic sensus arrior et alienior videtur. Aptius et plenius Lyrannus et alii per hunc Dei ascensum et descensum censent significari omnimodam Dei gubernationem, qua tam supra, quam infera regit et gubernat, q. d. Solus Deus omnipotens et omnipotens est, qui non mutatione loci (est enim ubique et immensus), sed sua sapientia et operatione, quasi ascendit in cœlum, et descendit, dum in creaturis cœlestibus et sublanaribus, summis atque ac imis operatur: dum scilicet sursum sapientissime cœlos constituit, ordinat, stellis ornat, movet, regit, gubernat, ac deorsum in aere, terra et mari, omnia animata eque ac inanimata creat, pascit, conservat, fecundat, etc. Alludit ad *Deut.* XXXII, 26: « Ascensor cœli auxiliator tuus; magnificentia ejus discurrunt nubes: habitaculum ejus sursum, et subter brachia sempiterna; » et ad illud *Amos* IX, 6: « Qui ædificat in cœlo ascensionem suam. » Vide utrobique dicta.

Allegorice vero, proprie Christus descendit de cœlo, cum per incarnationem in uterum Virginis terramque sese demisit; atque inde ascendit, cum post resurrectionem coram Apostolis gloriosus in cœlum conscendit, juxta illud *Christi*, *Joan.* III, 13: « Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, Filius hominis qui est in cœlo; » et illud *Pauli* *Ephes.* IV, 9: « Quod autem ascendit, quid est, nisi quia et descendit primum in inferiores partes terræ (in infernum)? Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos, ut implet omnia. »

QUIS CONTINUIT SPIRITUM MANIBUS SUIS? — Beda spiritum quemlibet accipit, puta angelos, demones, animas, q. d. Deus solus est qui omnes hosce spiritus manu, id est potestate sua, continet, puta frenat, regit, moderatur, ut nihil agant nisi quod ipse voluerit, id est decreverit ut permiserit. Melius alii per spiritum accipiunt ventum, uti vertunt Septuaginta et Symmachus. Mira enim est ventorum agilitas, subtilitas, contrarietas, vis

et impetus, adeo ut montes urbesque succutiatur. Unde Scriptura solit dei sapientiam et potentiam commendare, ex eo quod ambulat super pennas ventorum, id est eos regat, imo eis quasi inequitando dominetur, et arigando praesidet. Hinc et Poete fabulatur Aëolum ventis presso eosque frenare, et in caveas atraque velut in carceres concludere. Ergo Septuaginta vertunt, *quasi colligit ventos in sinu suo?* Hebraice, *in pugillis suis*, q. d. Deus ventos ita agiles, subtiles et labiles, aequae ac impetuosa et per-trepentes, ut nemo his resistere queat, pugno suo claudit et concludit, ut ad nutum aperta manu eos quo liberit emittat, clausa vero comprimat et tranquillet. *T* in *sinu* significat ventos esse in arenis Dei. Cur enim Auster flet a Meridie, Aquilo a Septentrione, Eurus ab Oriente, Zephyrus ab Occidente? cur Typho res in orbem circumagat, cur Praester sit fulmineus, ut domos loco moveat, alioque transferat? etc. Physici causas naturales plenas et adequatas, quae menti satisfaciunt, dare nequeunt: sed hoc perlinet ad secreta Dei, qui ventorum dominus eos ad libitum movet, flectit, gyrat, mutat, cohibet et sedat. Sicut ergo secreta condimus sinu, sic Deus ventos quasi sinu suo condit, hoc est, in aëre suo potentiae et sapientiae reservat et continet.

QUIS COLLIGAVIT AQUAS QUASI IN VESTIMENTO? — *Primo*, Cajetanus per aquas accipit pluvias, fontes et fluvios: pluviae enim videntur stillare a caelo, sicut pannus madidus stillat guttas. Idem censent nonnulli, teste Aristotele, de fontibus et fluviis, quod sollicit, sicut pannus impositus cantharo exsugit liquorem canthari, ut se humectet, itaque eum attollit, ac deinde extra cantharum eundem per stillas emittit; sic pariter terra, licet altior sit mari, tamen quia fungosa et spongiosa est, exsugat et attrahat aquas e mari, easque imbibendo attollat, quas deinde per fontes et fluvios certis locis distillet et emittat.

Secundo, melius alii per aquas accipiunt superas, quae in nubibus atris quasi in vestimento nigro colligantur, adeo ut solem, stellas et lunam nobis abscondant; dum vero hoc nubium vestimentum a Deo aperitur et quasi scinditur, erumpunt aquae per pluvias et imbres. Hoc est quod ait Job cap. xxvi, 8: « Qui ligat aquas in nubibus suis, ut non erumpant pariter deorsum. »

Tertio et optime, per aquas accipias aquas maris, stagnorum et fluviorum, de quibus canit Psalter, *Psal. xxxii, 7*: « Congregans sicut in utre aquas maris, » quia nimirum eas congregavit in unum locum, ut appareret arida, terminum illis ponens, ne transirent illum, neque converterentur operire terram. Unde et Dominus suam sapientiam et potentiam commendans ad desprimendum Job inter cetera dicit, *Job xxxviii, 8*: « Quis concludit ostium mare, quando crumpebat quasi de vulva procedens; cum ponerem rubrem vestimentum ejus, et edigine illud quasi

pennis infantum obvolverem? Circumdidi illud terminis meis, et posui vedum et ostia, et dixi: Usque hinc venies, et non procedes amplius, et hic confringes tumentes fluctus tuos. » Unde Auster *Catena Graec.* sic explicat, q. d. Quis per sapientiam et potentiam suam fluxu et inconstantiam rerum naturae et conditioni stabilitatem et constantiam indidit? utique solus Deus.

Mystice, Christus Dominus ventum continuat in manibus suis, et aquas colligavit, quasi in vestimento, cum imperavit ventis et mari, et facta est tranquillitas magna, *Math. vii*, cumque pedibus calcans fluctus maris super eos ambulavit, *Math. xiv*.

QUIS SUSCIPIT OMNES TERMINOS TERRAE? — *Primo*, Beda per terminos terrae accipit animalia, plantas, gentes, omniaque quae terrae terminis clauduntur, q. d. Quis omnia animata, aequae ac inanimata conservat, fovet, fecundat, ut his arescentibus et emorientibus, alia et alia serie continua nascantur et succedant? utique non alius nisi Deus.

Secundo, melius alii per terminos terrae accipiunt terminos, quibus terra maris undas fluctuosae cohercet, ut ipsa eis emineat, juxta illud *Gen. i, 9*: « Congregentur aquae in locum unum, et appareat arida. »

Tertio et optime accipias hanc de immobilitate terrae: hanc enim significat hebraicum *קִיְמָהּ* *hekim*, id est statuit, stare fecit, q. d. Quis terram in aere quasi pendulam ita stabilivit, ut nulla ventorum, inundationum, aliarumque rerum vi loco suo moveri queat, sed ipsa immobilis consistat, imo sit centrum totius universi, quod omnibus suum statum suamque immobilitatem affert? utique non alius id praestat nisi Deus. Alludit ad illud *Job xxxviii, 4*: « Ubi eras, quando ponebam fundamenta terrae? etc. Quis posuit mensuras ejus, si nosti? vel quis tetendit super eam lineam? super quo bases illius solidatae sunt? aut quis dimisit lapidem angularem ejus? » Et ad illud *Psal. ciii, 5*: « Qui fundasti terram super stabilitatem suam; non inclinabitur in saeculum saeculi. » Deus enim statuit terram in centrum universi, ut in eo terminarentur et firmi consistere omnes orbis elementorum et colorum, qui illud circumdant. Rursum Deus ipsi terrae statuit terminos, scilicet ut ab Oriente terminaretur mari Eoo et India; ab Occidente mari Occiduo et Italia, Gallia, Germania; a Septentrione mari Glaciali ac Norvegia; a Meridie mari Australi et Africa, etc.

QUOD NOMEN EST EJUS, ET QUOD NOMEN FILII EJUS, SI NOSTI? — Et gryphus sive enigma, q. d. Dio mihi tu, qui te sapientem aestimas et sapientiam tibi arrogas, quod est nomen ejus qui, uti dixi, coelos, spiritum, aquas et terram creavit, suoque loco ordinat, moderatur et gubernat? Dices nomen ejus esse Deus. At quid sibi vult hoc nomen Deus? ejus essentiam significat? quae, qualis et quanta est haec ejus essentia? utique eam comprehendere nequis. Fateare ergo te i-

men Dei non comprehendere, multo minus nomen Filii ejus: unde ait: « Si nosti? » q. d. Imperfecte nosti, perfecte non nosti.

Alludit ad nomen tetragrammaton, quod Hebraeis erat incognitum, quia ineffabile. Videbant enim illud in Bibliis scriptam quatuor litteris consonantibus, nimirum יהוה, ac nesciebant quibus vocalibus et quo sono pronuntiari deberet, an *Jehova*, an *Jeheve*, an *Jehu*, an *Jaho*, an quo alio modo; qui vero id sciebant, ut mystae et mysteriorum consilii, quales erant pontifices et *egisperiti*, hi prae reverentia non pronuntiabant, nec alios qua ratione pronuntiandum esset docebant; ideoque Judaei quoties occurrebat יהוה, vice ejus legebant *Adonai*, id est Dominus. Quare significabat *Adonai*, non tantum summam reverentiam deberi nomini suo, illudque casto mysticoque silentio venerandum, sed etiam rem nomine significatam, puta essentiam Dei, esse incomprehensibilem, uti dixi *Ecod. vi, 3*. Igitur imperfecte et quasi per umbram cognoscimus nomen Dei, plene autem et proprie illud non cognoscimus. Non enim cognoscimus Deum nisi per relationem et respectum ad creaturas, v. g. quod Deus sit ille qui coelum, terram et omnia quae in eis sunt, creavit, conservat, regit et gubernat; ac sicut creaturas perfecte non cognoscimus, sic multo minus cognoscimus Deum creatorem, multo adhuc minus qualis in se sit Deus, cujus scilicet essentia et quanta maiestas in seipso; minime omnium autem cognoscimus SS. Trinitatem, et pluralitatem personarum in eo, scilicet quod Deus non tantum sit Deus, sed et Pater generans Filium, et cum eo spirans Spiritum Sanctum.

Unde D. Thomas, 1 part. *Quaest. XIII, art. 1* et seq., citato hoc Proverbia loco, docet nullum dari nomen, quod perfecte Dei naturam significet et representet. Ibidem Franciscus Suarez et Gabriel Vasquez: Nullum, inquit, est nomen quod adequate explicet naturam Dei, multo minus naturam et proprietatem Filii Dei: « Generationem enim ejus quis enarrabit? » *Isaia lvi, 8*. Ratio D. Thomae est, quod Deum in se videre et cognoscere nequeamus, sed tantum ex creaturis gradu facto ad earum auctorem, Deumque creatorem mente ascendamus. Creature autem in infinitum a Deo distant, magisque imperfecte eum representant, quam umbra solem. Quare omnia nomina, ex creaturis Deo indita, imperfecte duntaxat et tannent Dei naturam significant et representant; tenuissime autem SS. Trinitatem. Hinc S. Dionysius, cap. *De Divinis Nominibus*: « Dei, ait, neque nomen est, neque opinio, » quod *Quaest. citata* ad 4 explicans S. Thomas: « Deus, ait, dicitur non habere nomen, et esse supra nominationem, quia essentia ejus est supra id quod de Deo intelligimus, et voce significamus: » hinc Cicero, *Tuscul. I*, et ex eo S. Augustinus, *XXII Civit. xx*, Deum ita definit: « Deus est mens quaedam soluta et libera, secreta ab omni confectione

mortalium, omnia sentiens et movens, ipsaque praedita motu sempiterno. » Sed audi S. Dionysium: « Hoc Theologi cum intelligenter, eam (divinitatem) et ut nomine vacantem laudant, et ex omni nomine: ut vacantem quidem nomine, velut cum aiunt divinitatem ipsam in qua mysticearum symbolice divinae demonstrationis visumque, objurgasse eum qui interrogasset? Quod est nomen tantum? et quas: eum ab omni Dei nominis cognitione abducentem dixisse: Cur quaeris nomen meum, quod est mirabile? An non nomen hoc vere planeque mirabile est, quod omne nomen superat, quod vacat nomine, quod super omni nomine quod nominatur sive in hoc saeculo sive in futuro, tanquam fundamento collocatum eminet? » Sic et Trismegistus loquens de ineffabili Dei maiestate, Deum esse *ἀνόνομα*, id est inanimatum et inominabilem dixit.

Annos ergo recte prae Deo et coram Deo se considerans Salomon, ait: « Stultissimus virorum ego sum, et sapientia hominum non est mecum? » Tertulianus quidem, lib. III *Contra Marcionem*, sub medium, ait: « Dei nomen esse quasi naturale divinitatis: » quia, ut ait S. Justinus in *Exposit. fidei*: « Si essentiam divinam intelligere velis, Dei nomine expraeseris. » Sed tamen S. Augustinus in *Psal. lxxxv*: « Queris, ait, quid sit Deus? quod oculus non vidit, nec in cor hominis ascendit: quid quaeris ut ascendat in linguam, quod in cor non ascendit? » Quin et Plato ex *Trismegisto*, teste S. Cyrillo, lib. I *Contra Julianum*, et Nazianzeno, orat. 2 *De Theolog.*: « Deum, ait, intelligere quidem difficile est, loqui autem impossibile. » Et S. Athanasius in epist. *De Nicena Synodi decret.*, post medium: « Cum audimus, ait, vocabulum *Deus*, nihil aliud nisi ipsam incomprehensibilem Dei substantiam significari intelligimus: » nam, ut ait S. Augustinus, serm. 4 *De Verbis Apostol.*: « Universa Deus prececlit: si quaeras magnitudinem, major est; si pulchritudinem, pulchrior; si dulcedinem, dulcior; si splendorem, fulgidior; si justitiam, justior; si fortitudinem, fortior; si pietatem, clementior. » Et Nyssenius, lib. ad *Adlabium*: « Quod prorsus est infinitum, nulla re definitur: sed omni ratione infinitus adfugit definitionem. » Quocirca Evagrius, eudens nonnullos de Deo et SS. Trinitate curiose disputantes, « divinitatem nequaquam definiendam esse respondit; ideoque quod ineffabile est, silentii tantum oratione esse orandum. » Ita Socrates, lib. VI *Tripert.* cap. xxi: et Attalus, martyr, a tyranno interrogatus « quod nomen haberet Deus, » respondit: « Qui plures sunt nominibus discernuntur; qui autem unus est, non indiget nomine. » Ita Eusebius, lib. VI *Histor.* cap. iii. Cogitari ergo potest Deus, plane nominari non potest. Nam, ut ait S. Sixtus Pythagoreus in *Sentent.* num. 43: « Omne tempus, quod de Deo non cogitas, hoc puta te perdidisse. » Idem dixit S. Dominicus, et ex eius disciplina S. Thomas, doctor Angelicus.

Vide S. Augustinum, lib. *De Cognitione verae vitae*, cap. xviii, et serm. 38 *De Verbis Domini*, et lib. xv *De Trinitate*, cap. ii, ubi inter cetera ait: « Excedit supereminetia Deitatis, non solum usitati eloquii nostri, sed etiam intelligentiae facultatem; verus enim cogitatur Deus quam dicitur, et verius est quam cogitatur. Non parva autem notitia pars est, si atqueam scire possimus quid sit Deus, possimus scire quid non sit. » Audi Arnobium, lib. iii *Contra Gentes*: « Quidquid de Deo dixeris, quidquid tacite mentis cogitatione conceperis, in humanum transit et corrumpitur sensum; nec habet propriae significationis notam, quod nostris dicitur verbis, atque ad negotia humana compositis. Unus est hominis intellectus de Dei natura certissimus, si scias et sentias nihil posse de illo mortali oratione deprimi. » Idem, lib. viii: « Eloquar, ait, quemadmodum sentio; magnitudinem Dei qui se putat nosse, minuit; qui non vult minuire, non novit. » Quocirca Aegyptii in Hieroglyphicis pingebant crocodilum et ciconiam lingua carentes, ut significarent Deum esse infandum. Simonides, rogatus ab Hierone quid esset Deus, spatium unius diei ad responderendum petiit, deinde duorum, mox quatuor, ac deinceps duplicatum semper postulavit, negans ullum satis esse: « Quo enim diutius considero, ait, eo res videtur obscurior, » et refert Cicero, lib. i *De Natura Deorum*.

ET QUOD NOMEN FILII EJUS? — Hinc contra Iudeos ex Salomone constat Deum habere Filium, ideoque plures in Deo esse personas, scilicet Patrem et Filium: ita S. Augustinus, *epist.* 49, *Quest.* v. Quod enim Rabbini id eludere conantur, dicentes Salomonem loqui non de Deo rerum opifice, sed de viro sapiente, aut de Moysse, qui hoc Dei officium plene cognoverit, *q. d.* Quis vir adeo sapiens est aut fuit, qui haec quae dixi de caelis et elementis a Deo conditis plene peroverit? « et quod nomen illius? » Si dicas eum vita functum, « quod nomen filii ejus? » Haec certe frivola sunt, et vere nugae ad eludendum hoc argumentum conficte. Liqueat enim clare Salomonem non loqui de sapiente, sed de Deo res omnes potentissime creante, et sapientissime gubernante, ideoque de eo querit: « Quod nomen est ejus, et quod nomen filii ejus? » *q. d.* Nostis, o rudes Iudaei, aliquatenus Deum creatorem, at Deum esse patrem ac habere Filium non nostis. Paucissimi enim Rabbinozum et sapientum, tempore Salomonis plane et distincte cognoverunt mysterium SS. Trinitatis: unde moderni Iudaei et Rabbini, aequae ac Turcae et Gentiles, id ipsum omnino pernegant. Multo minus norant nomen, id est rem nominatam et dignitatem Filii, quod scilicet ipse sit *spiritus* et consubstantialis Patri, ac proinde illi coaevus aeterna generatione productus, par et aequalis; quod ipse sit imago Patris; quod a sit splendor gloriae et figura substantiae ejus, portansque omnia verbo virtutis suae, purgationem

peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis; tanto melior angelis effectus, quanto differentius praeter illis nomen hereditavit: cui enim dixit aliquando Angelorum: « Filius meus es tu, ego hodie genui te? » *Hebr.* i, 3.

Noster Salazar per nomen accipit personam: per nomen enim persona una ab alia sececutur et dignoscitur, *q. d.* « Quod est nomen, » id est quae persona Dei Patris, « et quod nomen, » id est quae persona « Filii, » qua scilicet Filius designatur a Patre? nam essentia et cetera omnia indiscreta sunt, eademque in Patre et Filio. Subtilius et praecisius Bartholomaeus Torres, et ex eo noster Molina, i part. *Quaest.* xi, art. 2, disput. 2, membr. 3, initio, respondet duo esse nominativa propria Filio Dei, unum nomen Filii, alterum nomen Verbi; atque hoc secundum fuisse magis occultum in veteri Testamento, de eoque inquirere Sapientem quasi de occulto, quod postea per S. Joannem apertissime manifestatum est in novo Testamento, dum dixit: « In principio erat Verbum; et Verbum caro factum est. » Unde S. Ignatius, *epist.* 8 ad Philip.: « Unus, ait, est Filius, Verbum, Deus: quod nomen illi, et quod nomen filio ejus, ut cognoscatur. » Pro quo Noster vertit, *si nostis*.

Porro Septuaginta pro filii vertunt *filii* in plurali, quia mysterium SS. Trinitatis apud Iudeos incredulos abscondere vulerunt; aut certe pro *filii* legendum *filii* in singulari, sic enim constanter legunt Hebraei, Chaldaei, Vulgata, Aquila, Symmachus, Theodotus et ceteri, et codex unus Septuaginta citatus a Caraffa in notis ad Septuaginta Vaticanos, quin et S. Augustinus, *epist.* 49.

Mominuit solus Filii, non Spiritus Sancti, tum ne multitudine tot personarum in SS. Trinitate Iudeos rudes hebetaret et offenderet; tum quia hic agitur de sapientia Dei: haec autem appropriatur Filio; tum quia per Verbum Deus creavit caelum et universa: « Verbo enim Domini caeli firmati sunt, » *Psal.* xxxii, 6; Filius autem est Verbum notionale et personale Dei Patris; tum deique quia Filius Iudaeis erat promissus, quasi venturus Messias et redemptor. Hinc notat duplicem Filii generationem, divinam et humanam, duplexque ejus nomen: quia Deus enim, vocatur Verbum; quia homo, vocatur Jesus Christus, *q. d.* Nosti quod sit Verbum, et quis sit Jesus Christus, imo quod verbum sit Jesus Christus? Hinc ejus incarnationem, passionem, ascensionem tacite adumbrat per symbolum aquile, colubae, navis, virginis, vers. 19, uti ibidem videbitis.

Adde symbolice notari hic Spiritum Sanctum, cum dicit: « Quis continuit spiritum in manibus suis? » Spiritus enim, puta ventus, symbolum est Spiritus Sancti, qui in specie venti validi et linguarum ignearum, descendit super Apostolos in Pentecoste, *Act.* ii. Unde de eo dicitur *Gen.* i, 2: « Et Spiritus Dei ferebatur super aquas. » Spiritus Sanctus enim est Spiritus Patris et Filii

Individuus, qui proinde a Patre et Filio nec essentia, nec operatione, nec quo alio modo separari potest. « Eodem, ait S. Augustinus, lib. i *De Doctrina Christiana*, cap. v, tribus est aeternitas, eadem incommutabilitas, eadem majestas, eadem potestas. » Tri a Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu Sancto unitatis aequalitatisque concordia. Et tria haec unum omnia propter Patrem, aequalia omnia propter Filium, connexa omnia propter Spiritum Sanctum. »

3 et 6. OMNIS SERVO DEI IGNITUS, CLYPEUS EST SPERANTIBUS IN SE: NE ADDAS QUIDquam VERBIS ILLIUS. ET ARGUATIS INVENTARIISQUE MENDAX. — Pro ignitus hebraice est *צדפה* *tsedpha*, quod proprie significat conflatus, et conflando excoctus, defecatus et purgatus, sicut in fornace per ignem conflatur aurum, ut sublatis fecibus et scoriis, purum, nitidum et splendidum exeat. Septuaginta, omnia verba Dei ignita: protegit autem eos qui reverentur ipsam; Chaldaei, omnes sermones Dei confutati (Syras, electi), et auxiliatur confidentibus in se.

Quaerens primo, quomodo hi versus coherent cum praecedentibus? Respondetur quia Salo non fecit mentionem Filii Dei, puta Verbi aeterni; hinc illi attenti, quomodo Verbum quod ab aeterno erat apud Deum, in tempore emanarit ad homines per sermones S. Scripturae, legis et Prophetarum, ut Dei Patris voluntatem vianque ad felicitatem nobis annuntiaret. Hi enim sermones prodent a Verbo Dei, velut radius a sole, aqua a fonte, calor ab igne. Rursum, quia sapientiam Dei refulcentem in oculis et elementis celebravit; nunc eandem celebrat quatenus se hominibus communicavit per sermonem ignitum, quo protegit sperantes in se: propter hominem enim creavit caelum caeteraque universa. Simili modo Salomon, cap. vii, vers. 27, cum dixisset Dei sapientiam constituisse caelos, aethera firmasse sursum, librasse fontes aquarum, appendisse fundamenta terra, mox de eadem ad homines descendente subiecit, vers. 31: « Et delicias meae esse cum filiis hominum, nunc ergo, filii, audite me. » Sic et Baruch, cap. iii, cum diu inquires originem et locum sapientiae, tandem, vers. 32, eum assignasset, dicens: « Qui scit universa novit eam, et adinvenit eam prudentia sua, qui praeparavit terram in aeterno tempore, et replevit eam pecudibus et quadrupedibus, qui emittit lumen, et vadit; » subiecit vers. 37: « Hic adinvenit omnem viam disciplinae, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post haec in terris visus est, et unum hominibus conversatus est. » Similiter Job, cap. xxxvii, praest verba superioris citata, quibus sapientiam Deo natam aeternam et propriam asserit, subiecit vers. 26: « Quando ponebat pluvius legem, et viam procellis sonantibus, tunc vidit illum, et enarravit, et reparavit, et investigavit. Et dixit homini: Ecce mor Domini, ipsa est sapientia, et recedere a malo, intelligentia. » Simi-

liter facit Ecclesiasticus xiv: cum enim, vers. 5, dixisset Sapientia: « Ego ex ore Altissimi provivi, primogenita ante omnem creaturam; ego feci in caelis ut otiretur lumen indeficiens, » etc.; subiecit vers. 12: « Tunc praecipit et dixit mihi Creator omnium, et in Jacob inhabitavit, et in Israel hereditavit, et in electis meis multo radices. » Quibus omnibus significat Deus Sapientiam pro fine et scopo, imo pro domo et templo elegisse homines, puta fideles et sanctos, ut eos repletet Dei cognitione, timore et amore, itaque eos perduceret ad salutem et gloriam: atque hac de causa caelos, elementa, caeteraque creasse, ut ex his homo Deum Deique sapientiam, potentiam et bonitatem agnosceret, amaret, coleret, eique per omnia serviret et obediret, itaque ab eo praemio aeternae felicitatis donaretur. Idem facit hic Salomon (1).

Quaerens secundo, cur sermo Dei dicitur ignitus? Respondet: Ignitus, id est conflatus, defecatus et purus; hoc enim significat Hebraeus *tsedpha*, et Graecum *κατακαυστος*. Unde Symmachus et S. Hieronymus, Ps. xvii, 31, vertunt, sermo Dei probatus. Alludit enim ad vasa chymica, quibus per ignem aurum et argentum a scoria excoquendo purgantur, ut fiant pura et nitida. Hoc enim significat *tsedpha*. Unde Sarepta dicta est urbs Sidoniorum, quod in ea frequentes essent officinae confinatoriae ad conflandum metalla. Sensus ergo est, *q. d.* Verba Dei, puta tam praecipua quam promissa Dei, adeo sunt vera, pura, sincera, certa, perinde ac si essent aurum igne eliquatum, conflatum, et ab omni faece expurgatum. Simili enim modo, imo longe magis verba Dei sunt defecata, et pura ab omni contagione non tantum falsitatis, fraudis et simulationis, sed et vanitatis ac superfluitatis, ut nihil sit quod eloquii divinis desit aut abundet, nihil quod reprehendi possit, ideoque sequitur: « Ne addas quidquam verbis illius, et arguaris. » Unde et lex Dei vocatur « immaculata, » Graeco *ἀμώμος*, id est irreprehensibilis; hebraice *תמימה* *temima*, id est integra, inculpata, perfecta, *Psal.* xviii, 8.

Quocirca Deus (ad Deum enim id pertinet, non ad sermonem, cum sermo Hebraice sit feminini generis, in se autem masculini) clypeus est sperantibus in se, « quia scilicet amorem, opem et protectionem a se, sua praecipua servantibus, et in se sperantibus promissum vere, integre, certo ac tuto praestat, nec sinu spe sua frustrari illos qui sperant in eum, uti David in se speranti mirram a Saulis persecutione liberationem, item regnum ac regni perpetuam in posteris propagationem, a se promissam reipsa praestitit. Hinc esse sensum constat ex *Psal.* xvii, 31, ubi eadem in Hebraeo sunt verba quae hic. Ibi autem Septuaginta vertunt, *eloquia Domini igne examinata,*

(1) Sanctiorum nexum hic esse videtur: Quisnam ille effecit, et etiamnum praestet, sola docet a Deo hominibus patefacta doctrina: hinc statim in illius doctrina laedum excurrit.

protector est omnium sperantium in se; Symmachus, locutio Domini probata. Sic et S. Hieronymus, ubi S. Basilius: « Eloquia, ait, igne examinata vocat probata, veracitas et a mendacio libera. » Sic et Theodoretus, Euthymius, et alii ibidem. Et clarius *Psalm.* xi, 7: « Eloquia, inquit, Domini, eloquia casta, (scilicet) argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplum. » Pro clypeus hebraice est *ἡ μάχη*, id est scutum, clypeus: Septuaginta vertunt *ἡ μάχη*, id est proteget, propugnabit, strenue defendet: unde *ἡ μάχη*, est protegens aliterius latus clypeo, armiger, latero, satelles, protector, auxiliator, defensor. Talis fidelis in se speranti seque invocanti est Deus, quia potentia fideique sua quasi praesento clypeo suum supplicem servat, tuetur ac propugnat. Hoc sensus maxime proprius est et genuinus.

Secundo tamen S. Ambrosius in *Psalm.* cxviii, 140, ad illa: « Ignitum eloquium tuum vehementer: » Ignitum, ait, quia igne zeli et chiritatis auditores accendit. « Quem ergo ignem Dominus sparsit in novo Testamento? Qui secretis mentium divinae ardore cognitionis inflammaret affectus, qui vaporem fidei ac devotionis adoleret, qui cupiditatem virtutis accenderet. » Et brevi intervallo: « Bonus, ait, ignis qui calefacere novit, necit exurere nisi sola peccata. Hoc igne Apostolicum illud aurum probatur; hoc igne illud morum vel operum examinatur argentum; hoc igne pretiosi illi lapides illuminantur, fenum autem et stipula consumitur. Mandat ergo hic ignis animum, consumit errorem. » Et rursus infra: « Hoc igne urebatur rubus, et non consumebatur; uti enim sermo divinus ut corrigat conscientiam peccatoris; non exurit ut perdat. » Vide sequentia, ubi docet ignem hunc tria potenter efficere, scilicet purgare, illuminare, inflammare. Accedit Cassiodorus in *Psalm.* xvii, 31: « Eloquia, ait, Domini igne examinata, quasi dicat: Flamma fidei lex superna discedit, quando sciendi desiderio divina eloquia perquirunt. Sic et Jeremias Propheta eloquia Domini mirifica definitione conclusit, dicens cap. xxii, 29: Nonne verba mea sicut ignis, dicit Dominus, et sicut securis concidens petram? » Noster pro securis veritatis, malus.

Tertio, S. Hieronymus in *Psalm.* xvii, vers. 31, censet eloquia Dei dici ignita, « non quod ipsa, ait, in se sint examinata ab igne, aut quod fuerint inquinata; sed quod qui illa acciperit, faciant eum et aurum mundum purificatum per ignem. Quid enim paleis ad triticum? » *Jerem.* xxii, 28. « Quid scorie ad argentum? » ait S. Augustinus in *Collat. dici tertiae contra Donatistas*. Igitur verba Dei hoc sensu dicuntur ignita, quia ut ignis castigat, excipit et extergunt ex anima scoriam, id est cupiditates et vitia: hinc vocantur sagittae, quia eos feriunt, cruciant et vulnerant. Unde Origenes in *Psalm.* xxvii, ad illa verba: « Quoniam sa-

gittae tuae infixae sunt mihi: Qui ergo, ait, loquitur sermones Domini, sagittas jaculatur, et cum loquitur corripit et castigat, correptionis jaculo cor penetrat audientes. » Nervosus et elegantius S. Augustinus in *Psalm.* vii, ad illa verba: « Sagittae potentis acutae cum carbonibus, » etc., sic ait: « Sagittae potentis acutae verba Dei sunt. Ecce jacuntur et transigunt corda; sed cum transfixa fuerint corda sagittis verbi Dei, amor excitatur, non interitus comparatur; novit Dominus sagittare ad amorem, et nemo palchrius sagittat ad amorem, quam qui verbo sagittat, » etc.

Denique quidquid efficit ignis, id efficit sermo Dei. Considera ergo dotes et proprietates ignis, praesertim in confusis purgandisque metallis, ut auro et argento, easque mystice attribue sermoni Dei, puta S. Scripturae, legi, inspirationi et promissis Dei. Unde Didymus in *Psalm.* xvii, 31: « Eloquia Dei, ait, dicuntur ignita, quia ita mentem succedunt, ut terrenarum rerum et cogitationum paleas absumant. » Auctor vero *Catena Graecor.* hic: « Omnes, ait, sermones Dei sunt igniti; nam et omne spinosum et ureulosum igne suo absumunt, et quod mundum et repurgatum est palam ostendunt, et ad salutem obtinendam sat sunt. » Rursus ignis notat effectivam et subtilitatem verbi Dei, quod intima anime penetret, afflet, purificet, illustret et ignitat, juxta illud Pauli: « Vivus est enim sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio anceps, et pertingens usque ad divisionem anime ac spiritus, compungit quoque ac medullarum, et discretet cogitationum et intentionum cordis, » *Hebr.* cap. iv, 12. Similes sunt predicatorum verbi Dei zelo ardentes, qui sermone Dei accensi, velut ignei non nisi ignes coelestes spirant, quibus auditores illuminant, purificant, igniunt et inflammant. Insperet, sicut ignis aurum argentumque excoquens, illud reddit excellentissimum et pretiosissimum: sic et sermo Dei excoquens affectus animi, illos reddit praestantissimos, summique pretii apud Deum et homines, puta coelestes et divinos, juxta illud de Christo promissum, *Malach.* iii, 2: « Ipse enim quasi ignis conflans, et quasi herba fullonum; et sedebit conflans, et emundans argentum, et purgabit filios Levi et colabit eos quasi aurum, et quasi argentum, et erunt Domino offerentes sacrificia in justitia. » Ubi plura haec de re dixi.

Tropologicae S. Augustinus in *Psalm.* xvii, 31: « Eloquia Dei censet dici ignita: Quia, ait, igne tribulationis probantur. Protector est omnium sperantium in se, quasi dicat: Et omnes qui non in seipsis, sed in illo sperant, eadem tribulatione non consumuntur; spes enim sequitur fidem. » Rufinus in eundem *Psalm.*: « Via Dei impolluta, inquit, verba eius in tribulatione probata: spes illius certa et firma, qui protegit sperantes in se, ne deficient in tentatione. Teneamus ergo hanc viam, et mundabimur; custodiamus ejus eloquia, et non errabimus; figamus in ipso spem

nostram, et securi sub ejus protectione ambulabimus. » Et S. Gregorius, lib. IV, *Moral.* cap. xxviii: « Eloquium Domini, ait, argentum igne examinatum dicitur, quia sermo Dei, si in corde figurat, tribulationibus probatur. » Hinc de Josepho dicitur *Psalm.* civ, 20: « Eloquium Domini inflammavit eum, » q. d. Oraculum Dei per insomnia, ac studia legis divinae causa fuit Joseph, ut cogreteret et probaretur igne tribulationis, dum propter illud a fratribus ipsi invidentibus venditus tredecim annos servivit in Aegypto, donec anno etatis trigesimo a Pharaone carcere liberatus, factus est princeps Aegypti.

Clypeus est omnibus sperantibus in se, — nimirum ipso Deus, ut dixi. Alludit ad *Genes.* xv, 1, ubi Deus ait Abraham: « Noli timere, Abram, ego protector tuus (Hebraice, ego scutum tuum), et merces tua magna nimis. » Posset tamen quoque ad sermonem Dei referri: hic enim est clypeus hominis contra omnes tentationes tum, quia promissio Dei, praesertim vitae et gloriae aeternae, animat fideles ad omnia tentamenta mundi, carnis et diaboli fortiter repellenda: tum quia praecipit Dei timorem ejus mentibus induit, quod omnes hostium insultus dispellit. Sic Christus, tentatus a diabolo, objecit et clypeum sermonum Dei, dicens: « Scriptum est: Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei, » *Matth.* iv. Idem fecit S. Paula, teste S. Hieronymo in ejus Vita, caeterique Sancti. Hoc est quod ait S. Paulus: « In omnibus sustentem scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere, » *Ephes.* cap. vi, 16. Ita Salomonius: « Omnis sermo, ait, divinae auctoritatis ideoreo igneus clypeus dicitur, quia corda electorum, qui spem suam in Deo ponunt, et igne claritatis accendit, et scientia veritatis illuminat, et sordes vitiorum quas in eis reperit, consumit et purgat, ac ab insidiis hostium cunctisque defendit adversitatibus. »

Ne addas quidquam verbis illius, — q. d. Ideo verbis divinis insistentem dicit, quia qui ab illis deflectit, in mendacia deerrat; quia ipsa pura, vera, formata perfecta sunt, ut nihil illis addi aut demeri possit. « Verba Dei, ait Procopius, cum plena et perfecta existant, nullum auctarium admittunt. » Intellige nihil addi posse quod eis requirit vel deroget; sic enim se explicat Salomon, dum subdit: « Ne arguaris (1) inveniarisque mendax. Cum enim verbum Dei sit verissimum, quicunque illi addit aliquid repugnans, necesse est ut falsum dicat et mentiatur. Rursus nihil est addi potest quasi dictum a Deo, ut vendites verbum tuum esse verbum Dei, uti faciebant ollarii Scribae et Pharisei, suas traditiones inutiles, et legi Dei contrarias pro verbo Dei venditantes; et nunc faciunt haeretici, qui verba Dei haeretica expositione vitiant et corrumpunt, dum suas som-

(1) Hebraice est, ne inceptes te.

nia et deliria obtrudunt pro verbo Dei; qui proinde velut falsarii S. Scripturae a Deo judicabuntur et damnabuntur. Nam, ut ait S. Chrysostomus, homil. 20 in *Matth.*: « Non addas verba Dei, etc.; qui autem hoc ausus fuerit, se sapienter esse putat quam Deum, et incipit esse falsus testis, quia illud dicit quod nec auris audivit, nec oculus vidit. » Cum ergo a posterioribus, ab Apostolis, atque ab Ecclesia quaedam Dei populo dicta, scripta et praedicata sunt, quae prioribus Dei verbis non fuerint expressa, nihil additum est verbis Dei, quia et illa quae accesserunt verba Dei sunt. Cum interpretes explanant verba Dei, nihil addunt verbis Dei, cum suas explanationes nolint recipi pro verbo Dei, nisi quatenus cum verbo Dei consonantia conveniant; nec sua addunt, quasi verba Dei non sufficiant, sed quia non ab omnibus intelliguntur. Ita Jansenius. Plura de hac gnome dixi *Deuteronom.* iv, 2; *Apostol.* xxii, 18; *Galat.* i, 8.

7. Duo rogavi te, ne deneges mihi antequam moriar, — non quasi petat duntaxat ante mortem horum duorum compos fieri, aut ante mortem de preteritis luxurii et idololatriae penitere (unde aliqui ex hoc loco contendunt Salomonem ante mortem scelereum suorum egisse penitentiam); sed quod per omnem reliquam vitam usque ad mortem haec duo sibi praestari cupiat, q. d. Continuis precibus a te flagito ut duo haec que subijcitur, mihi non deneges, sed concedas, ut « antequam moriar, » id est quandiu superstes ero, quamdiu non moriar, sed vivam, haec duo mihi semper adsint et nunquam desint: nam, ut in morte et post mortem illa mihi desint, parum curo. Unde Hebraea habent: *Duo postulavi a te, ne prohibeas a me antequam moriar; Septuaginta: Ne inferas a me gratiam antequam ego moriar, quasi dicant: Non auferas a me hanc gratiam duplicem, quam postulo quoad vivam, sed gratiosae et benevole utramque mihi semper elargire.*

8. Vanitatem et verba mendacii longe fac a me mendicantem et divitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessarium, — « ne scilicet, ait Beda, copia vel inopia transeuntium rerum in oblivionem decidam aeternorum (2). »

Transit ab intellecta ad effectum. Dixit quanta in caelo totoque mundo operetur sapientia, et a quo sit postulanda, scilicet a verbo Dei; nunc ostendit ejus usum et praxim, scilicet quae sapientiam consequuto ordinare sit petendum ad vitam recte transigendam, ob quam sapientia quaeritur, et ad quam verbum Dei traditum est. Demonstrat id suo exemplo dicens: « Duo rogavi, » etc. Aliqui duo haec esse censent, primum:

(2) Unum autem, alterum corporis bonum petit. Primum est, ut procul absit a seclandis rebus vanis (v. g. astrorum cultu, ait Rosenmullerus: conf. *Jerem.* xxvii, 15), falsisque opinionibus, quibus quis a justitia veraque religionis tramite declinet: alterum, ut modicis fortassis obtingat.